

PROMOVEREN

PROMOVEREN

Een wegwijzer voor de
beginnend wetenschapper

Volledig herziene druk

HERMAN LELIEVELDT

Amsterdam University Press

Ontwerp omslag: Jos Hendrix, Groningen

Ontwerp binnenwerk: Hanneke Kossen, Amsterdam

1e druk november 2001

2e herziene druk april 2002

3e herziene druk januari 2007

4e herziene druk januari 2009

5e herziene druk september 2011

6e volledig herziene druk juni 2013

ISBN 978 90 8964 532 6

e-ISBN 978 90 4851 883 8 (pdf)

e-ISBN 978 90 4851 884 5 (ePub)

NUR 840

© H. Lelieveldt / Amsterdam University Press, Amsterdam 2013

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	9
1 Kiezen voor de wetenschap	11
Waarom een proefschrift?	11
Oriënteren	13
<i>Onderzoeksmaster</i>	13
<i>Een artikel schrijven</i>	14
<i>Promotieplaatsen vinden</i>	15
<i>Zelf een voorstel indienen</i>	17
<i>Promoveren in het buitenland</i>	19
Solliciteren	20
<i>Het gesprek</i>	21
<i>Omgeving en onderwerp</i>	24
<i>Arbeidsvoorwaarden</i>	26
Wat als ik het nu eens niet deed?	27
2 Starten op de universiteit	28
Opleiding	29
Lesgeven	31
Het opleidings- en begeleidingsplan	32
Na drie maanden: een balans	34
3 Planning	36
Modulair werken	36
Tijdplanning	37
<i>Tijdschrijven</i>	42
<i>Taalkwesties</i>	44

Orde in de chaos	45
<i>Inhoudsopgaven, schema's, mindmaps en pijldiagrammen</i>	46
<i>Opslaan: databases en dossiers</i>	49
<i>Elektronische bestanden</i>	50
4 Praten met de stof	52
Op zoek naar de probleemstelling	52
Zoeken	55
Lezen	57
Schrijven	59
5 Praten met anderen	62
Promotoren, begeleiders en commissies	62
<i>Afspraken over de begeleiding</i>	64
<i>Wat je wel en niet van begeleiders mag verwachten</i>	65
<i>Wat begeleiders van jou mogen verwachten</i>	66
<i>Afspraken met de dagelijks begeleider</i>	67
<i>Afstemming tussen dagelijks begeleider en promotor</i>	69
Struikelblokken	70
<i>Geen tijd, niets gelezen, te weinig afspraken</i>	70
<i>Stijlconflicten: resultaatgerichte en procesgerichte begeleiders</i>	71
<i>Mag ik ook nog wat zeggen?</i>	72
<i>Rolconflicten: de coach en de examinerator</i>	72
<i>Interne en externe kritiek</i>	73
<i>Elkaar voor de gek houden</i>	74
Peer support	75
6 Werk presenteren	78
Congresseren	78
Publiceren	81
Populariseren	85

7	Vastzitten, pauzeren en doorgaan	87
	Dissertitis	87
	<i>Eenzaamheid</i>	87
	<i>Weer niks gedaan vandaag</i>	88
	<i>Er komt niets uit mijn pen</i>	90
	<i>Verveling</i>	91
	<i>Wie zit er op mijn proefschrift te wachten?</i>	92
	<i>Stoppen of doorgaan?</i>	93
	De kunst van het afronden	94
	<i>Op tijd stoppen</i>	95
	<i>Afleiding</i>	96
	<i>De verleiding van de nieuwe baan</i>	98
	<i>Tijdnood</i>	99
8	Promoveren!	102
	Van manuscript naar proefschrift	102
	<i>Manuscript- en promotiecommissie</i>	104
	<i>Manuscript prepareren</i>	105
	<i>Drukken en uitgeven</i>	106
	<i>Handelseditie</i>	107
	Van proefschrift naar promotie	109
	<i>Paranimfen</i>	109
	<i>Publiciteit</i>	110
	<i>Proefpromotie</i>	111
	<i>De dag ervoor</i>	112
	Dies est!	112
	<i>Na de promotie</i>	115
9	Wetenschappelijke integriteit	116
	Integriteit	117
	<i>Gegevensverzameling</i>	120
	<i>Gegevens analyseren en interpreteren</i>	121
	<i>Publiceren</i>	122
	<i>Beoordelen</i>	125
	Integriteit op de werkvloer	126

Bijlagen

- 1 De pijn van een promotie: burn-out en KANS/RSI 129
- 2 Fiscale aspecten 133
- 3 Aanbevolen literatuur 135

VOORWOORD

Dit boek is een wegwijzer voor iedereen die promoveert of overweegt dat te gaan doen. Alle promovendi – of ze nu jong of oud zijn – zijn eigenlijk beginnende wetenschappers. Voor de meesten van hen vormt het schrijven van een proefschrift de eerste serieuze kennismaking met de wetenschap. Zoals bij ieder begin gaat ook het promoveren met veel vallen en opstaan gepaard. Veel promovendi doen te lang over hun proefschrift, beleven er te weinig lol aan of haken zelfs voortijdig af. Dat is jammer, omdat het schrijven en voltooiën van een proefschrift een fantastische, leerzame ervaring is, die zowel binnen als buiten de wetenschap prima van pas komt.

In de meer dan tien jaar die zijn verstreken sinds de verschijning van de eerste druk van dit boekje is het academische landschap enorm veranderd. Denk bijvoorbeeld aan de invoering van de bachelor-masterstructuur, de verdere differentiatie van het promotiestelsel en de toegenomen publicatiedruk. Na enkele beperkte aanpassingen in eerdere edities werd het nu dan ook echt tijd voor een majeure herziening van het manuscript, om het zo weer bij de tijd te brengen. Ik ben veel dank verschuldigd aan Hans Sonneveld, René Torenvlied, Tessel Bauduin, Philomeen Lelieveldt, Albert Polman en Ger Rijkers voor hun uitgebreide commentaar op (delen van) het manuscript en hun antwoorden op veel van mijn vragen over de gebruiken in verschillende disciplines. Bij AUP zorgden Maaïke Groot, Ebisse Rouw en Chantal Nicolaes voor een soepele begeleiding van het herzieningsproces. Een speciaal woord van dank gaat ook uit naar Toon Vugts die talloze suggesties ter verbetering van de leesbaarheid deed en en passant ook nog een groot aantal taalkundige correcties doorvoerde.

Het eerste hoofdstuk gaat over het zoeken naar een promotieplaats, waarna in hoofdstuk 2 de start van voltijdse promovendi op de universiteit centraal staat. Mensen die in hun eigen tijd promoveren – we noemen ze buitenpromovendi – kunnen dat hoofdstuk dan ook overslaan.

De planning van het promotietraject is het onderwerp van hoofdstuk 3. In hoofdstuk 4 ('Praten met de stof') staan vervolgens tips om actief te zoeken, te lezen en te schrijven. Hoofdstuk 5 gaat over de feedback van anderen (begeleiders, promotoren en collega's) op het onderzoek. Het daaropvolgende hoofdstuk is gewijd aan het presenteren van werk op congressen en het publiceren van delen van het onderzoek in de vorm van artikelen. In hoofdstuk 7 komen de onvermijdelijke worstelingen van het promoveren aan bod en de hindernissen die vlak voor het einde kunnen opduiken. Hoofdstuk 8 behandelt de ins en outs van de promotieplechtigheid en het laatste stukje daarnaartoe. In het geheel nieuwe hoofdstuk 9 behandel ik ten slotte een reeks vragen over wetenschappelijke integriteit; een onderwerp dat tien jaar geleden zo vanzelfsprekend was dat het niet genoemd hoefde te worden, maar dat door recente fraudegevallen in de wetenschap nu expliciete aandacht behoeft.

In de drie bijlagen ga ik achtereenvolgens in op de gevaren van KANS/RSI en burn-out, en op de fiscale aspecten van het promoveren. Bovendien geef ik wat suggesties voor algemene literatuur over het opzetten van een onderzoek en het schrijven. Het spreekt daarbij voor zich dat alle keren dat ik het in dit boekje over mannelijke promovendi en begeleiders heb, ik ook hun vrouwelijke collega's bedoel.

Veel kennis over de kunst van het promoveren blijft verborgen omdat de eigenaren daarvan niet beseffen dat er beginnende wetenschappers rondlopen die er veel aan zouden hebben. Los van de informatie die dit boek zelf bevat, moet deze wegwijzer ook gezien worden als een handreiking om die verborgen kennis bij collega's en begeleiders te ontsluiten. Het omwille van de leesbaarheid veelvuldig gebruik van de gebiedende wijs wekt wellicht de indruk dat ik zelf de ideale promovendus ben geweest en het allemaal beter weet. Het tegendeel is het geval. Ik heb dit boekje juist geschreven omdat ik zo veel dingen anders zou hebben aangepakt als ik van tevoren meer over het promoveren had geweten. Ik houd me ook nu daarom weer aanbevolen voor tips, commentaar en kritiek, die ik in een volgende editie zal verwerken.

Herman Lelieveldt, Middelburg, maart 2013
hlelieveldt@yahoo.com

1 KIEZEN VOOR DE WETENSCHAP

Je hebt tegen het eind van je studie het gevoel dat je nog niet klaar bent. Je bent gefascineerd door je vak, je vindt het leuk om te puzzelen, je kunt het niet laten om iedere dag op internet te kijken of er nieuwe artikelen over je favoriete onderwerp verschenen zijn, en misschien heb je zelf al een keer iets gepubliceerd en haalde je daar veel bevrediging uit. Als dat zo is, wil je waarschijnlijk door in de wetenschap. Het schrijven van een proefschrift is de meest logische weg daarnaartoe. Wie verder wil in de wetenschap, zal wellicht willen promoveren.

De wens om een proefschrift te schrijven vinden we niet alleen bij net afgestudeerden maar ook bij mensen verderop in hun leven. Veel hbo'ers en academici met interessante banen buiten de wetenschap willen zich op een bepaald moment verder verdiepen in de achtergronden van hun vak, maar hun normale werk geeft ze daar niet de ruimte voor. Door het schrijven van een proefschrift creëren ze die ruimte. Met de daardoor opgedane kennis bewijzen ze vaak niet alleen zichzelf maar ook hun organisatie een grote dienst. En dan zijn er nog de duizenden mensen die na hun pensionering eindelijk de tijd hebben om nu eens serieus aan de slag te gaan met het onderwerp dat hen al jaren boeide. Het schrijven van een proefschrift geeft ze een concreet doel om dat onderzoek aan op te hangen.

WAAROM EEN PROEFSCHRIFT?

Of het nu de net afgestudeerde is die zoekt naar een betaalde promotieplaats, of de werkende of gepensioneerde die denkt aan een bestaan als buitenpromovendus: zij allen staan voor de keuze om zich al dan niet in het wetenschappelijk onderzoek te storten. Wat al deze mensen bindt, is de inhoudelijke gedrevenheid die zo kenmerkend is voor de wetenschap. Wetenschappers houden van het diepgravende onderzoek dat een weten-

schappelijke omgeving hen biedt. Ze houden van lezen, schrijven, spitten en herschrijven. Ze zijn meestal fluitend door hun afstudeerscriptie of thesis heen gevlogen en de afronding daarvan heeft hun nieuwsgierigheid en wetenschappelijke honger niet gestild maar juist aangewakkerd. Die vormde de opmaat tot het echte werk: een proefschrift. De promotie bood ze de mogelijkheid om – voltijds – hun tanden in hun favoriete onderwerp te zetten. Die inhoudelijke gedrevenheid is dus de eerste karaktertrek van promovendi.

Een tweede karaktertrek is dat wetenschappers veel waarde hechten aan de vrijheid die het doen van onderzoek hen biedt. Er is nauwelijks een bezigheid te vinden waar je zo sterk baas van je eigen tijd en werkzaamheden bent. Ook als je het onderwerp voor je promotie niet zelf uitgekozen hebt, heb je een grote mate van zelfstandigheid bij het organiseren en plannen van je onderzoek. En zelfs als je in teams aan een project werkt, zul je naast het vele teamwork ook veel tijd in je eentje doorbrengen bij het verzamelen, analyseren of rapporteren van gegevens. Die grote mate van vrijheid en zelfstandigheid vormt dus een tweede punt.

Wetenschappers zijn met andere woorden intrinsiek gemotiveerd. Ze halen bevrediging uit het onderzoek zelf en niet zozeer uit de zaken die dat werk oplevert (geld, status et cetera). Die intrinsieke motivatie zou iedere promovendus in enige mate moeten hebben. Naast deze intrinsieke redenen zijn er natuurlijk ook instrumentele redenen om te gaan promoveren: een betere arbeidsmarktpositie, het verbeteren van je carrièrekansen, een opleidingsplaats als specialist, of de status die je hoopt te krijgen als er dr. voor je naam staat. Maar al deze beloningen liggen pas na de promotie en het is de vraag of zij genoeg drijfvermogen genereren om de van tijd tot tijd veeleisende promotieperiode door te komen. Wetenschap vereist veel doorzettingsvermogen, organisatietalent en eelt op de ziel. Je moet een niet aflatende drang hebben om de onderste steen boven te krijgen; je moet in staat zijn om een complex project te runnen; je moet goed kunnen omgaan met tegenslagen en kritiek. Als je gedreven bent, zul je je niet laten afschrikken door deze ‘eisen’.

Het is altijd goed om na te gaan of de wil om te promoveren een echt positieve keuze is, of wellicht toch ingegeven is door andere motieven. Net afgestudeerden moeten zich afvragen of ze daadwerkelijk willen

promoveren of eigenlijk gewoon bang zijn om van het studentenleven afscheid te nemen. Werkenden moeten zich afvragen of ze de interesse, het doorzettingsvermogen en de tijd hebben om zich diepgravend in een bepaalde materie te verdiepen – zeker als dat in combinatie met een werkend bestaan of druk gezinsleven moet gebeuren. En gepensioneerden moeten zich niet verkijken op de hoeveelheid tijd die een promotie vergt en wat dat betekent voor allerlei andere bezigheden die ze in die levensfase ontplooien.

Pas ook op voor druk uit de sociale omgeving: sommige mensen komen uit families met gepromoveerden waar de status van doctorandus, bachelor of master onvoldoende is om serieus genomen te worden. Het zij zo. Als het ondanks dit soort tegenwerkingen nog steeds blijft kriebelen, staat niets een eerste stap op weg naar de promotie in de weg. Die eerste stap bestaat eruit dat je een realistisch beeld krijgt van het doen van onderzoek, nog voordat je het definitieve besluit neemt om te gaan promoveren. Voor diegenen die op zoek zijn naar een betaalde promotieplaats – meestal aan het begin van hun carrière – ziet die oriëntatie er iets anders uit dan voor mensen die van plan zijn als buitenpromovendus naast of na hun werkzame leven met een proefschrift aan de slag te gaan. Ik bespreek ze hieronder na elkaar.

ORIËNTEREN

Onderzoeksmaster

Vóór de invoering van het bachelor-masterstelsel (BaMa) in 2002 was er een duidelijk onderscheid tussen het bestaan als student en dat als betaalde promovendus. Na je afstuderen ging je op zoek naar een baan als assistent of onderzoeker in opleiding (aio of oio, een term die officieel niet meer bestaat, maar die je nog vaak in de wandelgangen hoort). Als je zo'n baan vond, werd je voor vier jaar aangesteld als werknemer aan de universiteit. Als het promoveren je onverhoopt niet beviel, zat er niets anders op dan ontslag te nemen en op zoek te gaan naar ander werk.

De invoering van de BaMa en dan vooral de onderzoeksmaster heeft deze overgang van het bestaan als student naar dat van promovendus veel geleidelijker gemaakt. De onderzoeksmaster duurt twee jaar en richt zich specifiek op het bijbrengen van onderzoeksvaardigheden via een combinatie van inhoudelijke en methodologische cursussen en het zelfstandig uitvoeren van een substantieel onderzoeksproject. Universiteiten laten alleen de beste studenten tot deze opleiding toe en onderzoeksgroepen rekruteren steeds vaker hun promovendi via deze opleidingen. In veel vakgebieden heeft de onderzoeksmaster zich zo in korte tijd ontwikkeld tot een kweekvijver voor promovendi. Veelbelovende studenten maken in het tweede jaar van de onderzoeksmaster al een start met het onderzoek dat ze later als promovendus verder zullen uitvoeren. Ze schrijven een voorstel, doen wellicht al veldwerk en zijn soms al in staat om een eerste artikel te publiceren of aan een publicatie van hun begeleiders mee te werken.

De onderzoeksmaster biedt op deze manier een ideale kennismaking met het doen van onderzoek. Mocht je na het behalen van je bachelor interesse hebben in het doen van wetenschappelijk onderzoek, dan is de keuze voor een onderzoeksmaster dus de beste manier om hier meer gevoel voor te krijgen. Wie met veel plezier en succes deze master volgt, zal vaak in de loop van die twee jaar zich vanzelf gaan oriënteren op het schrijven van een proefschrift. Als het je vervolgens lukt om een betaalde plaats als promovendus te krijgen, stroom je zo vanzelf door in een bestaan als betaalde promovendus. En mocht je bij nader inzien toch niet door willen in de wetenschap, dan kun je na die twee jaar gewoon met een mastertitel op zak een baan buiten de universiteit zoeken. Dat maakt het voortijdig afscheid van het bestaan als wetenschapper lang niet zo dramatisch als vroeger, toen je niets anders kon doen dan als aio of oio je ontslag indienen.

Een artikel schrijven

Buitenpromovendi zijn meestal niet in de gelegenheid om aan het onderzoek te ruiken via het volgen van een onderzoeksmaster en moeten dus op een andere manier een gevoel voor het wetenschappelijke hand-